

ЕТНОКУЛЬТУРНІ ПРОЦЕСИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЕТНІЧНОЇ ІСТОРІЇ ЗАКАРПАТТЯ В І ТИСЯЧОЛІТТІ НАШОЇ ЕРИ

ТИВОДАР М.П. (Ужгород)

В статті розглядаються етнокультурні і етнічні процеси на Закарпатті в I тис. н.е. на основі узагальнення археологічних, антропологічних, історичних та етнографічних матеріалів.

Проблеми етнічної історії українців Закарпаття ще не були предметом спеціального дослідження. Якщо ж вони вивчались, то лише побіжно. У зв'язку з цим виникла потреба окреслити предметну область таких досліджень. Наголошуємо, що етнічні процеси і етногенез, тобто зміна властивостей етнічних спільнот на всіх етапах їх історичного існування складають предметну область такої дисципліни, як етнічна історія.

При вивченні етнічних процесів увага зосереджується на змісті, характері і поступальності подій, що зумовлені природньо-географічними, соціально-політичними, демографічними, міграційними і іншими чинниками та активністю міжетнічних контактів[1]. Під етногенезом розуміємо сукупність соціально-культурних, біологічних та історичних процесів, пов'язаних із формуванням і функціонуванням етносів від початків виникнення до складання їх етнічного обличчя та зникнення з історичної арени. Іншими словами вивчення етногенезу дає відповідь на запитання, чому в одних етносів існують сталі етнокультурні традиції, а в інших – вони майже повністю відсутні[2].

Існуючи в історичному часі, етноси не лише зберігають свою етнічність шляхом передачі традицій від покоління до покоління, а й самі постійно розвиваються, змінюючи свою ментальність і поведінкові стереотипи. У ході історичних процесів на етноси та їх складові частини (субетноси і етнографічні групи) вплива-

ють різноманітні чинники: природньо-географічні, соціально-політичні, історико-культурні, психологічні та ін. Водночас діють і біологічні фактори, бо кожний етнос чи його окремі складові, в результаті довготривалої ендегамії сформувались в окремі популяції чи локальні популяційні групи [3].

Етноси, постійно перебуваючи в діяльнісному бутті в історичному часі, завжди знаходяться на певних етапах етногенезу, що, звичайно, співпадають з основними етапами етнічної історії. Останні визначаються критеріями, що засвідчують помітні зміни в основних рисах етносів, чи їх складових. До таких рис відносимо як господарсько-культурні і побутові традиції, так традиції мовлення, етнічної свідомості і самоідентифікації, поведінкові стереотипи, ментальність і т.ін.[4]. На основі перерахованих критеріїв з'ясовується і уточнюється сутність етнічних процесів на кожному з етапів історичного розвитку етносів чи їх етнографічних складових.

Найшвидше змінюються політичні та економічні характеристики етносів, а найвиразніше вони проявляються в політичних перетвореннях, соціальній структурі етносів та їх господарсько-культурних новаціях. Всі вони мають виражений етнооб'єднавчий чи етнорозмежувальний характер [5]. Сам зміст цих процесів засвідчує важливу роль соціально-політичних чинників при визначенні етапів етнічної історії.

В етапах етнічної історії проявляються як характер етнічних процесів, так і зміст основних устремлень-домагань етносів чи їх територіальних складових. Серед основних устремлень найчастіше і найвиразніше проявляються такі як намагання зберегти свою етнічну і культурно-

побутову самобутність та ідентичність; домагання політичної, культурної і господарської гегемонії в державі чи в певному етнографічному просторі. Устремління-домагання часто співпадають з характером етнічних процесів, етнополітичним і господарсько-культурним розвитком етнічних спільнот. Саме вони дають можливість засвідчити помітні зрушення в історії, соціальних реаліях, ментальності, культурно-побутових і поведінкових стереотипах.

На основі названих домагань-устремлінь та критеріїв-характеристик в етнічних процесах Закарпаття II – IX ст. виділяємо три етапи: а). Початки слов'янізації (II – V ст.); б). Етнокультурного розвитку слов'ян (VI – VII ст.); в). Етнокультурного домінування слов'ян (VIII – IX ст.).

Археологи, видобувши таблиці змін археологічних культур, пов'язавши їх з певними етнічними спільнотами і уточнивши шляхи міграції окремих етносів, вже визначили загальні тенденції господарського, політичного, культурного і, частково, етнічного розвитку Закарпаття упродовж II – IX ст. При цьому головними чинниками зміни етнічного складу населення краю вони вважають міграцію чужоетнічних елементів і лише зрідка враховують внутрішній господарський, політичний, соціальний і етнокультурний розвиток місцевого населення.

Обмеженість таких підходів особливо помітна при оцінці ролі північнофракійської (гето-дакійської) етнокультурної спільноти у розвитку етносів Центральної Європи I тис. до н.е. – II ст. н.е. Окремі археологи та історики із захопленням пишуть про високий господарсько-культурний і політичний розвиток гето-даків, про їх визначальний вплив на сусідні етноси, зокрема на румунів[6]. Але вони так і не дали достатньо аргументованої відповіді на питання про рівень етнокультурної єдності та інтегрованості гето-дакійської спільноти. Якщо гето-даки були сконсолідовані у стійку етнічну спільноту, то не могли зійти з історичної арени

упродовж якихось 200 років, бо протягом такого часу зберігається живий зв'язок поколінь (антропологи окреслюють тривалість одного покоління 25 роками, а етнологи – 30 роками, бо вважають, що нащадку треба ще передати й етнокультурні традиції). Як свідчать історичні долі басків, євреїв, циган, курдів та, врешті, й українців Закарпаття, етнорозмежувальні процеси не можуть призвести до зникнення етносу за такої історично короткої відрізок часу. А це означає, що етнічні культурно-побутові традиції, у першу чергу мова і святково-обрядова культура гето-даків мусили б зберегтись аж до кінця V - середини VI ст. У такому випадку візантійські автори на північ від р. Дунаю фіксували б не слов'ян, а гето-даків. У зв'язку зі сказаним виникає потреба ґрунтовнішого вивчення етогенезу і етнічної історії гето-даків. Визріла необхідність відповісти на питання: гето-даки – сформована етнічна спільнота (етнос), політичне об'єднання господарсько і культурно близьких етносоціальних спільнот чи лише своєрідна ареальна господарсько-культурна єдність споріднених, або ж неспоріднених племінних спільнот?

Не менш складною є проблема ранньої етнічної історії українців Закарпаття, що й нині ще недостатньо розроблена. Окремі з питань етнічної історії населення краю піднімали полемісти, поети і письменники, красназвці, релігійні та цивільні історики. Сутність проблеми вони зводили до часу появи слов'ян у Закарпатті, вивчення їх соціального і політичного життя. Слабкість таких підходів очевидна, бо вони не пов'язують перебігу етнокультурних, етносоціальних і етнополітичних процесів з етнічними, не виявляють і не уточнюють змін рис і властивостей етнічних спільнот, тобто не розкривають перебігу самих етнічних процесів. Це добре розумів вже М. Грушевський, який слушно зауважував, що в історіософії «... головна увага повинна бути перенесена з історії держави на історію народу, суспільності»[7].

Нижче зупинемось на загальній характеристиці вищеназваних етапів. Кожному з них властиве неповторне поєднання етнодемографічних і міграційних процесів, особливий хід політичних подій, своєрідний господарський, етнокультурний, етнополітичний та ідеологічний (релігійний) розвиток, різні темпи і швидкість перебігу етнічних процесів. Кожен з етапів завершується помітними зрушеннями в традиційно-побутовій культурі, етнічній орієнтації, ментальності, стереотипах поведінки та ін.

Початки слов'янізації Закарпаття (II – Vст.).

Початки слов'янізації Закарпаття чимало дослідників пов'язує з появою у Верхньому Потиссі пам'яток пшеворської і зарубинецької культур. Серед носіїв пшеворської культури виділяють германський і слов'янський (венедський) комплекси. Слов'янський етнічний елемент виділяють на основі аналізу кераміки і ямних поховань. Проникнення слов'ян в Закарпаття фіксується з кінця I ст. н.е., воно тривало все II – III ст. і, очевидно, супроводжувалось частковою слов'янізацією дакійців. Окремі з археологів заперечують наявність слов'янського етнічного елементу серед пшеворців, говорять про етнокультурне домінування гето-даків, поруч з якими жили племінні групи вандалів та інших германців[8].

Після падіння в 106 р. Дакії під ударами римських легіонів та її спустошення (багато даків загинуло, а понад 59 тис. їх, як полонених, було відправлено до Риму), лише в ряді районів Верхнього Потисся залишалось домінуюче північно-фракійське населення[9]. Після Маркоманських воєн (166/167 – 180 рр.) рух варварських племен вилився у велике переселення народів, що став причиною постійного тиску варварів на населення прикордонних провінцій імперії. Переміщення великих груп населення помітне і в українських Карпатах. Тут з'являються етноку-

льтурні утворення носіїв, черняхівської культури і культури карпатських курганів. Затяжна економічна і політична криза імперії III ст. послабили вплив центральної влади Риму, що була вже нездатна утримувати єдність країни. У цих умовах римляни були змушені у 271 р. залишити Дакію, в якій вони панували понад 160 років [10]. Все це спричинило складання в українських Карпатах своєрідної політичної ситуації, посилення міграційних процесів та поширення і домінування носіїв культури з рештками трупоспалень (Баранинці, Паладь Комарівці, Пацканьово, Берегово, Ратівці, Петрово, Дяково, Мідяниця та ін.), чисельні знахідки римських монет, господарських знарядь і т.п. Залишки залізобного виробництва засвідчують, що в Закарпатті були заселеними рівнина, передгір'я, середньогір'я (долини річок Тиси, Ужа, Латориці, Боржави, Ріки), а населення займалося землеробством і скотарством [11].

Найбільше дискусій викликала етнічна належність пам'яток культури карпатських курганів. Так, М.Смішко вважав, що носії культури карпатських курганів, як етносоціальна група войовничих карпів, сформувалась на основі гето-дакійських традицій та домішків різноетнічних компонентів культури. Карпи разом із сарматами і готами упродовж III ст. робили постійні наскоки на імперію. Згодом вони були асимільовані слов'янами і стали предками літописних хорватів. Цим названий автор культуру карпатських курганів пов'язав із слов'янським етногенезом[12].

А. Вакуленко вважає, що носіїв культури карпатських курганів важко ідентифікувати з якимось одним тогочасним племенем, яке зафіксоване в історичних джерелах. Вона слушно пов'язує формування культури карпатських курганів зі співжиттям гето-дакійських та слов'янських етнічних елементів. При цьому активно йшла слов'янізація гето-даків, а в культурі карпатських курганів все помітніше виступали риси, пов'язані з

слов'янськими старожитностями наступної історичної доби[13].

В. Котигорошко спочатку носіями культури карпатських курганів вважав костобоків, згодом почав тлумачити її як таку, що склалася на основі традицій місцевого субстрату і осілих тут на початку нашої ери дакійських племен. Провідну роль в організації, консолідації і поширенні культури карпатських курганів, на його думку, відіграли вандалі-астінги. В одній з останніх своїх публікацій В. Котигорошко відмовився від своїх попередніх тверджень, і зробив висновок про те, що у гірські масиви Верхнього Потисся безперервно проникало північнофракійське населення з VI ст. до н.е. В їх середовище упродовж I тис. до н.е. вливались кельтські етнічні елементи та племена даків. Вони поступово інтегрувались в єдиний масив уже на середину I ст. до н.е. Визнаючи появу в Закарпатті нового населення, В.Котигорошко заперечує наявність слов'янських елементів у Верхньому Потиссі у II – IV ст. та їх причетність до культури карпатських курганів[14]. Носіями культури карпатських курганів II – IV ст., в основі якої лежали традиції гето-дакійських етнічних елементів, В. Котигорошко та Й.Черкун вважають різноетнічні групи населення, які створюючи етнічний симбіоз як форму співбуття різних етнічних груп, співіснували в одному регіоні майже не змішувались і важко піддавались асиміляції[15].

Опонуючи таким висновкам В. Котигорошко та Й. Черкун, Л.В. Вакуленко, проаналізувавши обряд поховань, житло і кераміку носіїв культури карпатських курганів, наголошує, що вони засвідчують присутність в ній слов'янського етнічного елементу, а традиції носіїв названої культури прийняли участь у формуванні матеріальної культури ранньосередньовічних слов'ян[16]. На нашу думку слабкість позицій В. Котигорошко та Й. Черкуна ще й в тому, що носіїв культури карпатських курганів вони вважають за етнічний симбіоз: кожна етнічна група займає певну ландшафтно-господарську нішу, зберігає

свою господарську культурну і етнічну специфіку. Справді, симбіоти, проживаючи в одному регіоні, зберігають свою специфіку. Л. Гумільов вірно зауважував, що при цьому в кожного з етнічних колективів існує різний набір господарсько-культурних навиків, бо кожен з них використовує різні ландшафти. Так, великороси розселялись уздовж річок, а степові простори залишали казахам і калмикам[17]. Прикладом майже класичного симбіоза в Закарпатті може бути співжиття місцевих українців і румун з XIV ст. Кожна з названих етнічних груп, незважаючи на постійні господарсько-культурні контакти, зберегли свої етнічні традиції. Якщо симбіоти культури карпатських курганів співжили в II – IV ст., то мусили б існувати і в наступні століття. Але в наступні V-VI ст. в Закарпатті фіксується домінування слов'ян. Що ж сталося з даками та іншими симбіотами? Якщо зважимо на те, що вони важко асимілюються, то припущення про симбіозний характер носіїв культури карпатських курганів виглядає непереконливо.

В часи Великого переселення народів кінця IV-V ст. найчисленнішими серед переселенців у Закарпатті, очевидно, були різноплеменні групи слов'ян, які тут зустріли як місцевих слов'ян, так залишки даків, готів, гепідів, сарматів та ін. Вже на початку V ст., в часи політичного домінування гунів, культура карпатських курганів зникає, а групи етнічних гето-даків у Закарпатті не фіксуються. Можливо, що вони під тиском інших етносів відійшли в гори і спричинили розвиток культури карпатських курганів як давньослов'янської упродовж V ст. в глибовецькому центрі на р. Прут. Аналогічний процес проходив і в Закарпатті, де ранньослов'янські пам'ятки V- VII ст. заповнюють хронологічний розрив між старожитностями культури карпатських курганів і давньослов'янськими пам'ятками VII – IX ст.[18].

Раптове зникнення культури карпатських курганів та зникнення гето-даків як окремої етнічної спільноти, скоріш за все.

пов'язане з їх слов'янізацією. А це означає, що носіїв культури карпатських курганів, у тому числі й гето-даків, не можна вважати за складові місцевого етнічного симбіозу. Очевидно в IV – V ст. ці групи різноетнічного населення проживали в Закарпатті вже в умовах етнокультурного домінування слов'ян. Лише цим можна пояснити раптове зникнення гето-даків і домінування слов'ян у Закарпатті з кінця IV – початку V ст. Такий висновок підтверджується ще й тим, що в місцевому, традиційному відгінному скотарстві та карпатських говірках української мови виявлено чимало пережитків культурних традицій гето-даків[19].

Зникнення гето-даків пов'язане не лише із зростанням численності слов'ян[20] та їх господарсько-культурним і політичним домінуванням[21], а й з травматологічною дією зовнішніх чинників на залишки даків. Такими травматологічними діями були: розгром державного утворення даків і утворення на їх землях римської провінції; панування в Дакії римлян і ліквідація провінції в 271 р.; поява в районах Верхнього Потисся різноетнічних груп тюркомовного, германомовного і слов'яномовного населення; панування гунів та розвал їх державного утворення після смерті Аттіли (453 р.); боротьба за домінування у Південно-Східній Європі між германськими племенами гепідів, остготів, вандалів, герулів, лангобардів та ін. Все це значно полегшувало проникнення слов'ян у Верхнє Потисся. І хоча переселенські рухи слов'ян II – IV ст., спричиненні зовнішніми чинниками, були незначними, вони пришвидшили слов'янізацію етнічно розпорошених, політично, господарсько-культурно, духовно і психологічно розчавлених гето-даків. Вони так і не оправився після погрому. Тому говорити про групи вільних даків в українських Карпатах чи у Верхньому Потиссі, які в симбіозі проживали тут з іншими етнічними групами видається перебільшенням. Очевидно, можна говорити лише про залишки окремих груп гето-даків, які доволі швид-

ко і охоче політично і культурно консолидувались із слов'янами та етнічно слов'янізувались[22].

Початковий етап слов'янізації населення Верхнього Потисся характеризувався тим, що слов'янське етнічне навантаження несли майже всі сфери життєдіяльності. Групи слов'янських переселенців, відірвавшись від своїх історичних батьківщин, відтворення свого етнічного і соціального буття підтримували наслідуванням і навіюванням традиційних обрядів, ритуалів, міфів, легенд, казок, народною творчістю, тобто тим, що називаємо етнічною генетичною пам'яттю і передається прямими міжпоколінними зв'язками. Етнокультурна близькість цих слов'янських груп підтримувалась існуванням “архетипів культури” як початкових символів єдності слов'янських племінних етносів. Ці символи єдності залишалися у них майже незмінними упродовж всіх етапів їхнього історичного поступу. Їх наявність не лише полегшувала етнокультурну консолідацію слов'янських переселенських груп, а й поєднувала слов'ян Верхнього Потисся у доволі стійкі етнокультурні спільноти.

Щодо процесів слов'янізації іноетнічного населення, то вони, як і всяка асиміляція, пов'язані зі зміною традиційного способу життя, обрядів, звичаїв, міфів, етнічної орієнтації і самоідентифікації. Як правило, такі процеси пов'язані зі зміною поколінь, кожне з яких сприймало своє етнокультурне становище і навколишній світ по своєму. Все це свідчить, що гето-даки II – IV ст. н.е., тобто після їх розгрому римлянами вступили у заключну (мереморіальну) фазу свого існування. Вони у війнах з римлянами майже повністю втратили своїх пасіонаріїв, а їх рештки свої зусилля зосередили на збереженні традиційної культури, історичної пам'яті про героїчне минуле предків у вигляді фольклору і легенд. Але порушення історичної цілісності буття гето-даків так розхитало внутрішню єдність їх культурних традицій, стереотипів поведінки та однаковість розуміння ними своєї етнічної єдності і самоідентифікації, що вони, навіть,

не зуміли законсервуватись як етнічний ізолянт. Їх минуле почало втрачати етнічне навантаження. Вони, втративши відчуття історичного часу, слов'янізувались разом з найвиразнішими традиціями, що ставали складовими мови, народного фольклору, вірувань, обрядів і раціональних знань слов'янських етносів карпато-балканського простору. У процесі вищеназваних чинників спільноту гето-даків було зруйновано настільки, що вони втратили не лише свою етнополітичну і господарсько-культурну єдність, а й свій етнічний дух (ментальність, мораль, вірування, міфологію, мову, і ін.). Даки в результаті названих подій втратили відчуття своєї етнічної і культурної вишості над сусідами та усвідомлення своєї територіальної єдності. Це розчистило шлях до їх слов'янізації. У них не було історичної практики етнічних і політичних конфліктів зі слов'янами. Крім того, переселенські групи слов'ян відзначались миролюбністю і демократичністю суспільного та громадського життя. Саме це стимулювало доволі швидко слов'янізацію гето-даків. С.Пеняк та П.Пеняк вважають, що ці слов'янізовані носії культури карпатських курганів і, можливо, були предками літописного слов'янського племені хорватів[23]. Зважаючи на вище зазначене та на продовження ряду традицій культури карпатських курганів у культурних традиціях слов'ян українських Карпат V- VI ст. і наступних століть, можемо з певністю говорити про культуру карпатських курганів II- IV ст., як про протослов'янську.

Слов'янізація гето-даків підтверджується й антропологічними матеріалами. Аналіз соматологічних, дерматогліфічних і одонтологічних ознак та аналіз груп крові незаперечно доводить, що у формуванні українців карпатського антропологічного типу взяли активну участь давньофракійські (гето-дакійські) морфологічні компоненти. За свідченнями Ф.Вовка, Я.Гашпара, В.Бунака, В.Дяченка, Т.Алексєєва, С.Сегеди, В.Сука та ін., у формуванні українців Закарпаття прийняли участь певні давньофракійські

антропологічні компоненти з їх динарськими ознаками[24].

Загалом процес слов'янізації залишків гето-даків та різноетнічних груп населення активно проходив не лише в Закарпатті, а й у Трансільванії, бо якщо в 448 р. тут слов'яни згадувались лише в нижній течії річок Тиси і Тіміша, то вже з середини VI ст. древні автори згадують дакійських слов'ян між Дністром та Тисою, а після 551 р. вони вже пишуть про міцні воєнно-політичні союзи дакійських слов'ян, про місцеві слов'янські "варварські королівства"[25].

Етнокультурний розвиток Закарпаття у VI-VII ст.

Велике переселення народів IV-V ст. не лише утвердило 50-річне політичне домінування гунів, а й значно посилило етнічну строкатість населення Подунав'я і Потисся. Гуни у свої переселенські рухи і війни втягнули групи інших етносів. У часи гунського панування повністю згасають традиції носіїв культури карпатських курганів. Уже в 527 р. слов'яни згадуються під своїм власним іменем у Карпатах і на Дунаї, а після 534 р. слов'янісклавини вже регулярно переходять Дунай. Після розгрому аварами і лангобардами гепідів (551р.) у Паннонії та Верхньому Потиссі почалось аварське військово-політичне домінування. Авари посилити свій тиск на слов'янські (склавінські) племена хорватів у верхів'ях річок Дністра і Прута. Це спричинило їх рух із прикарпаття у райони Верхнього Потисся, де вони знайшли вже слов'янських нащадків носіїв культури карпатських курганів. Частина хорватів, носіїв празької культури, залишилась у Верхньому Потиссі і остаточно визначила не лише слов'янський етнічний характер місцевого населення, а і його хорватську етноплемінну належність. Друга частина хорватів рухалась на захід у Словаччину і чеську Крконошу та на Балкани. Саме ці нові переселенці стали збудником активного господарсько-культурного і політичного розвитку міс-

цевого населення, провідною силою у формуванні військово-політичних союзів («славиній») [26].

Уже з першої половини I тис. н.е. в Закарпатті мешкала слов'янізована людність, яка прямо причетна до пам'яток культури карпатських курганів, а з середини I тис. н.е. тут вже домінувало слов'янське населення празько-корчаківської культури. Це підтверджується й тим, що територія поширення карпатського антропологічного типу співпадає як з поширенням культури карпатських курганів, так з територією розселення білих хорватів[27]. З середини VI ст. слов'яни у Середньому Подунав'ї та Верхньому Потиссі фіксуються й письмовими джерелами. Цими слов'янами були білі хорвати. Вони населяли майже всю територію українських Карпат, частково проживали в Польщі і Чехії, а також на Балканах і в Далмації. Вірогідно, що в 560 р. вони створили самостійне військово-політичне об'єднання («славинію») Велику Хорватію. Її південно-східні межі сягали витоків Пруту, Серету і Тиси, басейну середнього Дністра в районі р.Ушиці. Далі кордони Великої Хорватії простягались уздовж Карпат (Бескид і Татр) до витоків Вісли і Одру. У Закарпатті хорвати займали басейн верхньої і середньої течії р.Тиси та Східну Словаччину. Західні кордони хорватів сягали до р.Білої Ельстер, що пливе в Лейпцігську долину Троянд[28].

Доба VI-VII ст. – це час розквіту празької культури слов'ян Прикарпаття і Верхнього Потисся, де вже з V ст. фіксується етнокультурне домінування слов'ян-склавинів. Цей час хронологічно співпадає з часом існування Великої Хорватії. Перші відомості про хорватів залишив візантійський імператор К.Багрянородний. Говорячи про переселення хорватів на Балкани, він відзначав, що частина їх залишилась на батьківщині і відома під назвою «білохорвати». Він відзначав, що «Велика ж Хорватія, що називається ще «Білою», по сьогодні залишається нехрещеною»[29].

Перша хвиля міграції хорватів у Далмацію тривала з 591 до 600 року, друга – почалась у 626 р. і завершилася завоюванням Далмації та її слов'янізацією. Слов'яни тут заснували власне державне утворення, що складалось з окремих князівств (жупій). До міграції хорватських племен (требовлян, присян, поборан, дедошан та, можливо, суличів) були втягнуті групи етнокультурно і територіально близьких їм дулібів, бужан, уличів і, очевидно, белз'ян. Про участь закарпатської частини хорватів у цих переселеннях свідчать схожість багатьох топонімів українських Карпат і Хорватії[30].

У результаті цих переселень у 20-ті роки VII ст. з етнополітичного утворення Великої Хорватії виділились дві її частини – хорвати і білі хорвати. Останні продовжували мешкати на своїй історичній батьківщині (в Галичині і Закарпатті), зберігати свою самоназву впродовж VII-X ст. Дослідники розходяться в локалізації Великої Хорватії, але сходяться в тому, що білохорвати належали до східно-слов'янського світу[31].

У 622 р. авари розгромили військово-політичне об'єднання хорватів. Це прискорило процес етнокультурного і політичного відокремлення від білих хорватів. В.Гошовський, проаналізувавши весільні пісні лемків, прийшов до висновку про племінну мозаїчність білих хорватів. До переселення на Балкани воєнно-політичний союз білих хорватів складався, як і інші літописні східнослов'янські племінні союзи, з етнічно близьких племінних етносів[32]. Ті з хорватів, котрі переселилися на Балкани, слов'янізувавши залишки місцевого населення Далмації, освоївши частину його традицій і, прийнявши християнство з Риму, стали творцями і носіями нових традицій, новою етнокультурною і етнополітичною спільнотою.

Друга їх частина, що з 20-х років VII ст. все частіше виступала під назвою білих хорватів, залишилась в українських Карпатах, в тому числі й у Закарпатті. Тут вони розділились на кілька етно-

територіальних племінних утворень і постійно поповнювались незначними групами східнослов'янських переселенців. Загалом Верхнє Потисся в V-VII ст. було заселено носіями празької культури, тобто білими хорватами. До археологічних пам'яток цієї доби відносять поселення в Берегові, Галочі, Холмоку, Зняцеві, поселення і могильник в Ужгороді та ін.[33]. І.Крал вважав, що вже наприкінці V ст. слов'яни освоїли не лише пологі схили гірських масивів, а й високогірну частину долини р.Боржави та її притоків[34]. Загалом слов'янські пам'ятки празької культури Закарпаття VI-VII ст. представлені не лише поселеннями на берегах річок, потоків і водоймів у місцях придатних для ведення комплексного землеробсько-скотарського чи скотарсько-землеробського господарства і поодинокими городищами, а й чисельними житлами стовпової чи зрубної техніки, могильниками, ліпною і гончарною керамікою, ковальськими і деревообробними інструментами, оздобами і т.ін.[35].

Аналіз археологічних матеріалів дав підстави дослідникам говорити, що пам'ятки празької культури VI-VII ст. створювалися доволі замкнутими групами людей, яким були властиві певні трудові і побутові традиції. Тому їх можна прив'язати до конкретних племінних етносів[36]. Водночас ці матеріали дали підстави археологам стверджувати про безперервний процес слов'янського етногенезу в Закарпатті упродовж середини і другої половини I тис. н.е. та у наступні історичні часи. Це засвідчується прямими зв'язками традицій носіїв культури карпатських курганів II-V ст. з традиціями празько-корчаківської культури V-VII ст., а та плавно переросла в близьку їй Лука-Райковецьку VIII-IX ст.[37]. Це достатньо аргументовано доказали й мовознавці, які засвідчили, що в місцевих говорах української мови збереглося чимало слідів давньослов'янської мовної єдності до X ст. і т.н. [38].

Етнокультурний розвиток Закарпаття VIII-IX ст.

Слов'янські пам'ятки Луки-Райковецької типу VIII-IX ст. Закарпаття майже ідентичні з слов'янськими пам'ятками Прикарпаття та Правобережної України. Належність цих пам'яток та носіїв цієї культури до східнослов'янського світу не викликає жодних сумнівів. Це засвідчується як археологічними і письмовими матеріалами, так і лінгвістичними дослідженнями. Це підтверджує землеробсько-скотарський чи скотарсько-землеробський характер господарства. Знаряддя праці, напівземлянкове житло стовпової чи зрубної конструкції стін, гончарний посуд, поховальні обряди з трупоспаленням і курганными могильниками VIII-IX ст. Закарпаття, Прикарпаття і Правобережної України майже повністю ідентичні[39].

Співставлення археологічних матеріалів і письмових відомостей, зокрема відомостей "Повісті минулих літ", дає підстави говорити про належність місцевого населення до білохорватської племінної етнічної спільноти. Цілком очевидно, що слов'янські старожитності VIII-IX ст. хронологічно пов'язані з більш пізнішим списком східнослов'янських племен "Повісті минулих літ", а тому їх слід пов'язувати з культурно-історичним та соціальним розвитком білих хорватів в українському Передкарпатті й Закарпатті. Такий племінно-етнічний характер населення Верхнього Потисся зберігався упродовж VIII-IX ст. Навіть тоді, коли в 791-796 рр. впав Аварський каганат і Тисо-Дунайський басейн став пристанищем різноетнічних груп населення, у Закарпатті слов'яни склали стабільну компактну етнічну групу, яка упродовж тривалого часу зберігала свою мовну і етнокультурну традиції. Цими слов'янами були білі хорвати. Поруч з ними проживали нечисельні групи аварів, котрі упродовж VIII-IX ст. слов'янізувались настільки, що їх не можна виділити ні за могильниками, ні за обрядами поховання[40].

Протягом IX ст. хорвати продовжували населяти території по сусідству з дулібами і волинянами від витоків Пруту, Серету, Тиси і середньої течії Дністра. У пониззях Дністра вони зазнавали наскоків печенігів, очевидно саме тоді у Верхньому Потиссі, населеному білими хорватами і нечисельними групами різноетнічного населення, йшов процес утворення ранньодержавних утворень (“Славиній”).

Перші письмові згадки про “Славинії” зустрічаються вже в письмових джерелах VI- початку VII ст. У VIII-IX ст. у Верхньому Потиссі існував союз ободритів на річці Бодрог, що згадується у письмових джерелах під 824 роком. Такі “Славинії”, очевидно, існували і в Закарпатті, про що свідчать не лише десятки поселень в долинах річок Уж, Латориця, Боржава, Тиса, Бодрог та ін., а й укріплені городища в Ужгороді, Білках, Олександрівці, Варах(Боржава), Будулеві, Данилові, Дулові, Малій Копані, Лазах, Солотвині та ін. В укріплених городищах, обнесених земляними валами і ровами та чисельних землеробсько-скотарських поселеннях у долинах річок виявлено не лише сліди залізодобування (в с. Холмоці Ужгородського району, в Радванці і на Замковій Горі в Ужгороді, с. Червеньові – на Мукачівщині, с. Бучі – на Берегівщині), а й справжні центри залізобудівної справи (в селах Нове Клинове і Дяково – на Виноградівщині). Навколо ряду городищ сформувались ранні державні утворення(жупи), що у візантійських джерелах називались “Славиніями”. Вони були такими етнополітичними утвореннями (союзами) споріднених племен, які в літописця Нестора виступають під назвою племен. Такі з городищ як Солотвино, Боржава (с.Вари) та Ужгород, очевидно, стали помітними економічними і політичними центрами слов’ян Закарпаття[41].

Аналіз археологічних, історичних та етнографічних матеріалів дає підстави говорити про складну етноплемінну мозаїчність давньоукраїнських племен. Вона проявлялась у наявності великих територіальних етноплемінних союзів, локаль-

них племінних територіальних союзів, племен, підплемен (фратрій), родів, родинно-кланових груп, сімейних общин, сімей. Такий поділ був характерний для давніх українців VII-IX ст. Його зафіксував літописець Нестор, назвавши такі великі територіальні етноплемінні союзи давніх українців: поляни, древляни, сіверяни, бужани, тіверці, уличі, білі хорвати, кривичі, радимичі та ін. Такі етноплемінні чи етнотериторіальні спільноти прийнято називати субетносами. В етнології субетносами називають внутрішні територіальні частини етносів, які вирізняються певною культурно-побутовою специфікою, самоназвою, протиставленням себе оточуючим на основі взаємної компліментарності, локальною і загальноетнічною самосвідомістю. Літописні білі хорвати були типовим субетносом давньоукраїнського етносу VII-IX ст. У них проявлялись певні культурно-побутові особливості, протиставлення себе неслов’янським етнічним групам та, навіть, слов’янським етноплемінним утворенням, локальною самосвідомістю і самоназвою, загальноетнічною свідомістю і т.ін. Майже всі давньоукраїнські субетноси створили власні ранньодержавні утворення, а протягом IX-X ст. сконсолідувались у складі Київської держави. Утворення єдиної держави прискорило процес їх етнокультурної консолідації в єдиний етнос, відомий під загальною назвою русини вже з 911 року[42]. Доказом проявів давньоукраїнської загальноетнічної свідомості білих хорватів вбачаємо як у тому, що вони взяли участь у походах київських князів на Царгород у 907 і 972 рр., так у швидкому прийнятті ними етноніму русини після походів Володимира Великого в Карпати в 981 і 992 рр.[43].

Важливим також є питання державно-політичної належності Верхнього Потисся, в тому числі території історичного Закарпаття у IX ст. Угорські історики, спираючись на повідомлення “Геста Гунгарорум” з XII ст., доказують, що Верхнє Потисся перебувало під політичним контролем Болгарії часів царя Сімеона (892-

927 рр.), в часи якого болгарська держава простягалась аж до українських Карпат. Напевне тоді Болгарія контролювала соляні копальні Солівара (в околицях Пряшева), Солотвина на Тисі та Мороша в Трансільванії. Угорський мовознавець Я.Меліх навіть ім'я легендарного князя Лаборця виводив з тюрко-болгарської мови. Для управління підлеглими територіями болгари використовували систему городищ. Вони засвідчуються чисельними слов'яно-болгарськими топонімами в Потиссі і Подунав'ї: Бел-град, Черн-град, Нов-град, Виш-град, Унг-град, Зем-плин та ін. Трансільванія, що черезсмузжям була населена русько-болгарським населенням, нечисельними групами романо-мовних пастухів, залишками германців і аварів, майже повністю перебувала під владою Болгарії[44]. Окремі з дослідників сфери впливу Болгарії поширюють майже на все історичне Закарпаття аж до р.Лаборця, в межах якого зафіксовано понад 35 топонімів "Осой", що вважаються результатом болгарських впливів. На доказ цього наводиться й надгробна плита з могили болгарського князя Пресіана, що виявлена в словацькому м.Міхаловцях і датується 996/997-1060/61 рр.[45]. Цілком очевидно, що тоді в Закарпатті існували місцеві "Славинії" (жупи), що перебували у політичній залежності від Болгарії, бо письмові джерела свідчать, що в 892 р. соляні джерела і шахти Мараморощини контролювались болгарами. На чолі таких "Славиній" стояли спадкові вожді, що спирались на власну військову дружину[46]. Певним чином це підтверджував Анонім, який писав, що в 903 р. угорці після триденного штурму взяли замок Боржаву, який належав болгарському царю Салану (Сімеону), і полонили його вояків[47].

Ряд авторів доказує, що Закарпаття, принаймні західна його частина й Східна Словаччина, перебувало під впливом Ве-

ликої Моравії часів правління Святоплука (871-894 рр.) чи навіть входило до її складу[48]. Входження Закарпаття до складу Великої Моравії спростував С.Пап. Він слушно зауважив, що прийняте там християнство (863-864 рр.) проіснувало дуже короткий історичний період. На зміну йому прийшло християнство західного обряду. Велика Моравія його дотримувалась вже з кінця IX ст. Це засвідчується й сучасним католицизмом словаків. Панування візантійсько-руського обряду в українців (русинів) Закарпаття і Пряшівщини, на думку дослідника, є свідченням того, що в добу приходу угорців ці землі не належали Великоморавській державі[49]. Якщо б Закарпаття входило до складу Великої Моравії, то тут би вже з кінця IX ст. домінував католицизм. Твердження про входження Закарпаття до складу Великої Моравії не підтверджується жодними достовірними фактами, а спирається на припущення і домисли.

Отже, етнічний розвиток Верхнього Потисся, в тому числі й історичного Закарпаття, як слов'янської і давньоруської землі починається вже з II ст. н.е. Етнокультурні особливості культури карпатських курганів дають підставу тлумачити її як протослов'янську, а антропологічні дані засвідчують слов'янізацію гето-даків, антропологічні особливості яких проявляються у карпатському антропологічному типі, що є панівним в українців Карпат, в тому числі й Закарпаття. Етнокультурні традиції носіїв празької культури Верхнього Потисся VI-VII ст. засвідчують домінування слов'янських етноплемінних спільнот у вигляді хорватського етноплемінного союзу – Великої Хорватії. Її розгром прискорив процес відокремлення карпатських хорватів як самостійного субетносу давньоукраїнського етносу, які стали субстратною основою русько-українського населення історичного Закарпаття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гумилёв Л.Н. Этносфера: История людей и история природы. – М., 1993. – С. 536; Этнография и смежные дисциплины. Школы и направления. Методы. – М., 1988. – С. 53,58; Мала енциклопедія ет-

- нодержавознавства. – К., 1996. – С.36; Тиводар М. Етнологія. Навчальний посібник. – Ужгород, 1998. – С.26.
2. Мала енциклопедія етнології. – С. 60; Тиводар М. Етнологія. – С. 80,557.
 3. Бромлей Ю.В. Очерки теории этноса. – М., 1983. – С. 62, 63, 66, 235, 243, 283, 287; Гумилёв Л.Н. Этногенез и биосфера земли. – Л., 1989. – С. 41; Тиводар М. Етнологія. – С. 97-98, 115-117.
 4. Степико М. Буття етносу витоки, сутність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз). – К., 1998. – С. 89-90; Тиводар М.П. Основні етапи етнічної історії українських Карпат// Українські Карпати: Матеріали міжнародної наукової конференції «Українські Карпати: етнос, історія, культура» (Ужгород, 26 серпня – 1 вересня 1991 р.). – Ужгород, 1993.- С. 472.
 5. Бромлей Ю.В. Названа праця. – С. 66, 243, 383-387; Гумилёв Л.Н. Этногенез и биосфера земли. – С.25,41; Тиводар М. Етнологія. – С. 97-98,115-117.
 6. Баран В.Д. Черняхівська культура. – К., 1983. – С.10-16; Котигорошко В.Г. Фракийці Верхнього Потисся (в III до н.э. - IV в. н.э.). – Ужгород, 1995; Пантелич С. Прабатьківщина хорватів та шлях їх міграцій на Балкани. Автореферат дисертації на здобуття вченого ступеня кандидата історичних наук. – Львів, 1996. – С. 3, 7, 8.
 7. Грушевський М. Історія Укаріни-Руси: В одинадцяти томах, дванадцяти книгах. – К., 1991. – Т.І. – С. 11.
 8. Козак В.Д. Особливості етнічної історії східнокарпатського регіону в латенський час і в перших століттях нашої ери // Етногенез та етнічна історія населення українських карпат: У 4-х томах. – Львів, 1999. – Т.І. – С. 225-226; Котигорошко В.Г. Культура римського времени // Древняя история Верхнего Потисся. – Львов, 1991. – С. 165,167; Потушняк Ф. Археологічні знахідки в Ужгороді // Газ. Закарпатська правда. – Ужгород, 1953. – 13 червня; Чмихов М.О., Кравченко Н.М., Черняхов І.П. Археологія та стародавня історія України. – К., 1992. – С. 273-277.
 9. Колосовская Ю.К. Кельты, иллирийцы, фракийцы на Дунае // История Европы. – М., 1986. – Т.І. – С. 508; Котигорошко В.Г. Культура римського времени. – С. 168; Його ж. Население Верхнего Потисся и римские провинции Паннонии и Дакии // Carpatika- Карпатика. Випуск 5. Старожитності Верхнього Потисся та суміжних регіонів. – Ужгород, 1998. – С. 150; Момзен Т. История Рима. – М., 1949. – Т.V.- С. 31; Украинские Карпаты. История. – К., 1989. – С. 31.
 10. Вакуленко Л.В. Населення Східних Карпат в пізньоримський час // Етногенез та етнічна історія населення українських Карпат: У 4-х томах. – Львів, 1999. – Т.І. – С. 228-229.
 11. Пеняк С.І., Пеняк П.С. Історія Закарпаття з найдавніших часів до приходу угорців в Карпатську улоговину. – Ужгород, 1998. – С. 29-30; Вакуленко Л.В. Населення Східних Карпат в пізньоримський час. - С. 225.
 12. Смішко М.Ю. Карпатські кургани першої половини I тисячоліття н.е. – К., 1960. – С. 148-152.
 13. Вакуленко Л.В. Населення Східних Карпат в пізньоримський час. - С. 235.
 14. Котигорошко В.Г. Вопросы происхождения и этно-культурной принадлежности Верхнего Потисся римского времени// Доисторическое и раннеисторическое заселение Восточной Словакии в отношении к смежным областям. – Nitra, 1986 . – С. 227-228; Його ж. Население Верхнего Потисся и римские провинции... - С. 150; Проблеми етно-культурних процесів в Карпато-Дунайському басейні I ст. до н.е. – II ст. н.е. // Археологія. – 1991. - №4. – С. 10-17; Його ж. Фракийці Верхнього Потисся (I в. до н.э. - IV в. н.э.). – С.80.
 15. Котигорошко В.Г. Население Верхнего Потисся и римские провинции... - С. 150-151; Черкун Й.К. Аспекти історіографічного дослідження етнічної історії Верхнього Потисся I-V ст. н.е. // Carpatika-Карпатика. Випуск 5. Старожитності Верхнього Потисся та суміжних регіонів. – Ужгород, 1998. – С. 161-162.
 16. Вакуленко Л.В. Населення Східних Карпат в пізньоримський час. - С. 235.
 17. Гумилёв Л.Н. Этносфера. – С. 517-518.
 18. Пеняк П. Проблема давніх слов'ян Закарпаття в працях Федора Потушняка // Carpatika- Карпатика. Випуск 9. – Ужгород, 2001. – С. 52; Русакова И.П., Тимошук Б.А. Кочин-славянское поселение V-VIII вв. на р. Прут. – М., 1984. – С. 5.
 19. Бернштейн С.Б. Проблемы карпатского языкознания // Карпатская диалектология и ономастика. – М., 1972. – С. 10-13; Котигорошко В.Г. Население Верхнего Потисся и римские провинции... - С. 150-161; Пеняк С.І. Ранньослов'янське і давньоруське населення Закарпаття VI – XIII ст. – К., 1980. – С. 161; Тиводар М. Традиційне скотарство українських Карпат другої половини XIX – першої половини XX ст. – Ужгород, 1994. – С. 415-418.
 20. Археологія Венгрії. Кінець II тисячелеття до н.э. - I тисячелеття н.э. – М., 1986. – С. 280; Баран В.Д. Названа праця. – С. 75-102; Народы мира. Историко-этнографический справочник. – М., 1988. – С. 603; Пеняк С.І. Ранньослов'янське і давньоруське населення Закарпаття ... - С. 17-18; Смішко М.Ю. Названа праця. – С. 187.

21. Бескид Н.А. Карпаторусские древности. – Ужгород, 1928. – С.11; Вакуленко Л.В. Пам'ятки підгір'я українських Карпат першої половини I тисячоліття н.е. – К., 1977. – С. 7-62; Тиводар М. Традиційне скотарство українських Карпат... – С. 416-417.
22. Ауліх В.В. Населення південно-західного пограниччя Київської Русі (з історії галицької землі V-X ст.) // Київська Русь: культурна традиція. – К., 1982. – С. 6-70; Багрянородный Константин. Об управлении империей. – М., 1989. – С. 297; Баран В.Д. Формування слов'янських старожитностей раннього середньовіччя за новими археологічними даними // Історія, культура, фольклор та етнографія слов'янських народів. – К., 1983. – С. 163-169; Вакуленко Л.В. Пам'ятки підгір'я українських Карпат ... – С. 76-77,89; Гавлик Л. Моравская народность в эпоху раннего феодализма // Вопросы этногенеза и этнической истории восточных романцев. – М., 1976. – С. 167.
23. Пеняк С.І., Пеняк П.С. Історія Закарпаття з найдавніших часів до приходу угорців ... – С. 31; Тиводар М. Етнографічне районування українців Закарпаття (за матеріалами традиційної культури другої половини XIX – першої половини XX ст.) // Carpathica - Карпатика. Випуск 6. – Ужгород, 1999. – С. 121.
24. Бунак Антропологические исследования в Закарпатской области // Краткие сообщения Института этнографии. Вып. 4. – М., 1948. – С. 18-25; Вовк Ф. Антропологічні дослідження українського населення Галичини, Буковини й Угорщини // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. У 4-х томах. – Львів, 1999. – Т.І. – С. 537-562; Етнографія України. Навчальний посібник. – Львів, 1994. – С. 156-157; Сегеда С. Основи антропології. Навчальний посібник. – К., 1995. – С. 193-194, 203; Пеняк П., Пеняк С. Верхне Потисся і давньослов'янські державні об'єднання другої половини I тисячоліття нашої ери // Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича (23-24 жовтня 1992 року). – Ужгород, 1992. – С. 468-470; Suk V. Antropologie Podkarpatské Rusi // Spisy vydávané přírodovědeckou fakultou Masarykovy university. – Brno, 1932. – Čís. 150 – S. 12-14, 19; Gáspár János A keleti slávok antropológiája külföldös tekintettel a kárpátaljai Ruszinokra // Зоря-Најнал. – Ужгород, 1943. – Рочник III. – число 1-4. – С. 512-514.
25. Археология Венгрии. Конец II тысячелетия до н.э.- I тысячелетия н.э. – С. 259; Гавлик В. Названа праця. – с. 24-25; Степико М. Названа праця. – С, 161; Петров П. Военно-политические союзы болгарских славян // Этносоциальная и политическая структура раннефеодальных славянских государств и народностей. – М., 1987. – С. 44-45,52.
26. Баран В.Д. Східнокарпатський регіон у V-VII ст. н.е. // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат: У 4-х томах. – Львів, 1999. – Т.І. – С. 274-276,284-285,297; Нариси історії Закарпаття. – Ужгород, 1993. – Т.І. – С. 42-43; Пеняк С.І., Пеняк П.С. Історія Закарпаття з найдавніших часів до приходу угорців... – С. 31-32; Пеняк С.І. Ранньослов'янське і давньоруське населення Закарпаття... – С. 164-165; Чмихов М.О., Кравченко Н.М., Черняхов І.Т. Названа праця. – С. 304.
27. Бунак В.В. Названа праця. – С. 140; Пеняк С.І. Новые раннеславянские памятники середины I тыс. н.э. в Закарпатской области УССР // Труды V Международного конгресса археологов-славистов. – К.,1988. – Т.4. – С. 171-174; Приходнюк О.П. Східні Карпати у VIII-IX ст. // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. У 4-х томах. – Львів, 1999. – Т.І. – С. 313.
28. Залізник Л. Нариси стародавньої історії України. – К., 1994. – С. 134; Пантелич С. Названа праця. – С. 11-12.
29. Багрянородный Константин. Названа праця. – С. 117,119-120,125.
30. Бескид Н.А. Названа праця. – С. 74; Брайчевський М.Ю. Походження Русі. – К., 1968. – С. 164; Залізник Л. Названа праця. – С. 19-20; Рыбаков Б.А. Русские летописцы и автор «Слова о полку Игореве». – М., 1972. – С. 434.
31. Бескид Н.А. Названа праця. – С. 47-49; Гошовський В. У истоков народной музыки славян. – М., 1971. – С. 78; Мельник В.М., Шышкина Е.В. Ранняя этническая история южных славян. – Запорожье, 1986. – С. 57-60, 84.
32. Гошовський В. Названа праця. – С. 79; Мельник В.М., Шышкина Е.В. Названа праця. – С. 59-60.
33. Пеняк С.І., Пеняк П.С. Історія Закарпаття з найдавніших часів до приходу угорців,.. – С. 33-34; Пеняк С.І. Ранньослов'янське і давньоруське населення Закарпаття... – С. 22-45.
34. Král J. Boržava v Podkarpatké Rusi. – Bratislava, 1936. – Díl 3. – С. 9.
35. Баран В.Д. Східнокарпатський регіон у V-VII ст. н.е. – С. 276,279,281,283-284; Пеняк С.І., Пеняк П.С. Історія Закарпаття з найдавніших часів до приходу угорців... – С. 32-33; Пеняк С.І. Ранньослов'янське і давньоруське населення Закарпаття... – С. 20-24,28-31.
36. Баран В.Д. Східнокарпатський регіон у V-VII ст. н.е. – С. 271-272.
37. Пеняк С.І. Новые раннеславянские памятники середины I тыс. н.э... – С. 174-181; Приходнюк О.П. Названа праця. – С. 313.
38. Антошин Н.С. Закарпатская грамота 1404 года // Научные записки Ужгородского университета. – Ужгород, 1955. – С. 8; Дзедзелевский И.А. К вопросу о времени расселения восточных славян на южных склонах Украинских Карпат // Тезисы докладов V Международного конгресса антропологических и этнографических наук. – М., 1964. – С. 5; Його ж. Лексичні дані про східних слов'ян на За-

- карпатті до X ст. // Тези доповідей V Міжвузівської республіканської славистичної конференції. – Ужгород, 1962. – С. 79-82.
39. Пеняк С.І., Пеняк П.С. Історія Закарпаття з найдавніших часів до приходу угорців... – С. 31-34; Пеняк С.І. Ранньослов'янське і давньоруське населення Закарпаття... – С. 161-162, 174-181; Приходнюк О.П. Названа праця. – С. 313-318, 318, 321-322.
40. Балагурі Е.А. Ужгород в давнину. Нові знахідки і відкриття // Історія Ужгорода. – Ужгород, 1993. – С. 109; Котигорошко В.Г. Проблеми етно-культурних процесів в Карпато-Дунайському басейні... – С. 180-195.
41. Археологія Венгрії. Кінець II тисячелеття до н.е. – I тисячелеття н.е. – С. 310; Нариси історії Закарпаття. – Т.І. – С. 43; Пеняк С.І., Пеняк П.С. Історія Закарпаття з найдавніших часів до приходу угорців... – С. 34-35; Пеняк С.І. Ранньослов'янське і давньоруське населення Закарпаття... – С. 74-82, 162-163; Král J. Названа праця. – С. 9.
42. Тиводар М. Етнологія. – С. 93-94, 97.
43. Тиводар М. Етнографічне районування українців Закарпаття... – С. 5-6; Bonkálò. A rutének (ruszinok). – Budapest, 1940. – old. 68-70.
44. Грушевський М. Названа праця. – С. 221-222; Пеняк П. Пеняк С. Верхнє Потисся і давньослов'янські державні об'єднання... – С. 301; Пеняк С.І., Пеняк П.С. Історія Закарпаття з найдавніших часів до приходу угорців... – С. 34-37; Тиводар М. Традиційне скотарство українських Карпат... – С. 422-423.
45. Балагурі Е.А., Алишкевич Я. Старожитності Верхнього Потисся періоду віднайдення угорцями Батьківщини (нові аспекти і концепції) // Науковий вісник Ужгородського державного університету. Серія історична. Випуск 3. – Ужгород, 1999. – С. 108-109; Стрипський Я. Путаниця около назв Осой // Літературна неділя. – Ужгород, 1942. – Річник II. – С. 246-248; Тиводар М. Традиційне скотарство українських Карпат... – С. 421-423; Ткадлічек В. Кирилівський напис в Михаловцях // Науковий збірник музею української культури в Свиднику. – Братислава, 1986. – Т.14. – С. 397-404.
46. Гаджега В. Додатки до історії русинов і руських церков в жупі Угоча // Науковий збірник товариства "Просвіта". – Ужгород, 1925. – Річник IV. – С. 154-155; Котигорошко В.Г. Вопросы происхождения и этно-культурной принадлежности Верхнего Потисся... – С. 32.
47. Тиводар М. Традиційне скотарство українських Карпат... – С. 423.
48. Балагурі Е.А. Ужгород в давнину... – С. 15-17; Нариси історії Закарпаття. – Т.І. – С. 48-49; Пеняк П., Пеняк С. Верхнє Потисся і давньослов'янські державні об'єднання... – С. 48.
49. Пап С. Початки християнства на Закарпатті. – Філадельфія, 1983. – С. 102-103.

РЕЗЮМЕ

ЕТНОКУЛЬТУРНЫЕ ПРОЦЕССЫ И ОСОБЕННОСТИ ЭТНИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ ЗАКАРПАТЬЯ В I ТЫСЯЧЕЛЕТИИ НАШЕЙ ЭРЫ

Тиводар М.П. (Ужгород)

В статье анализируются основные тенденции течения этнических и этнокультурных процессов в Закарпатье на протяжении I тыс. н.э. На основании археологических, исторических, этнографических и антропологических данных рассматриваются вопросы истоков славянизации Закарпаття (II-V вв.) и его этнокультурного развития в VI-IX вв.

RESUME

ETHNIC-CULTURAL PROCESSES AND PECULIARITIES OF ETHNIC HISTORY OF TRANS-CARPATIA IN THE 1-st MILENIUM A.D.

Tyvodar M. (Uzhgorod)

The article deals with the main tendencies of going of ethnic and ethnic-cultural processes in Transcarpathia during the 1-st milenium a.d. On the basis of archeological, historical, ethnographical and antropological data, the problems of the beginning of slavization of Transcarpathia (II-V centuries) and it ethnic-cultural development in the VI-IX centuries are being investigated.